

ZÜLFIKÁR BÉG, EGY HÓDOLTSÁGI HATÁRBÉG-DINASZTIA HARMADIK NEMZEDÉKE TÖRTÉNETÉHEZ

FÓTI MIKLÓS

ZÜLFIKÁR BEY, TO THE HISTORY OF THE THIRD GENERATION
OF A FRONTIER CLAN GOVERNING OTTOMAN HUNGARY

We know well the key figures of the local Ottoman elite in Hungary, who took their fortune after the fall of Buda and advanced their career in the subsequent decades in the established *vilayet*. They were the engine of the expansion of the Habsburg-Ottoman confines. Despite the rich archontological data on this first generation of predatory *beys* of the frontier—including their sons—the fate of their third generation is overwhelmingly unknown. We do not know even now that our study's leading character, Zülfikar Bey, was Mahmud Bey's son, and grandson of Bali, the second pasha of Buda. Despite his prominent family background, he was just an average governor of Ottoman *sancaks*. This study dismantles his family background and follows his military career step-by-step between 1564 and 1595. Then—after a decade-long gap—at the beginning of the next century continues the story of a Zülfikar bey between 1606 and 1618, until he reaches the rank of the pasha of Temesvár. We examine and argue whether these two persons could be the same, that is the grandson of Bali Pasha, or not. Zülfikar's life story will be followed by his appointments to various Hungarian and Serbian *sancaks* and by his *tezkeres* showing his increasing fiefdoms and military merits, collected from the records of timar-bestowal registers (*ruzmançe defteris*).

Keywords: Ottoman elite in Hungary, frontier clan, Zülfikar Bey

A 16. század első felében számos olyan határbéget ismerünk, akik az oszmán-magyar végvidéken folyamatos támadásaikkal a Magyar Királyságot bomlasztották, lakosságát pusztították. A török közigazgatás kiépítése után közülük kerültek ki a meghódított területek első kormányzói, akik hosszabb távra rendezkedtek be szandzsákjaikban, tevékenységüket, szolgálati helyeiket sokszor évtizedeken keresztül tudjuk követni. Ennek az első hódoltsági vezetői nemzedéknek – Kászim pasa,¹ Murád bég, Bajrám bég, Aranid

Fóti Miklós tudományos segédmunkatárs, HUN-REN BTK TTI, Turkológia Osztály. Ez a tanulmány az NKFIH – OTKA K 132475 és 132609 számú konzorcialis projekt (A magyarországi hódoltság és hódoltsági peremvidék kataszteri iratainak [tapu-defter] feldolgozása. II.) támogatásával valósult meg.

1 Dávid Géza: Kászim vojvoda, bég és pasa. I-II. I. *Keletkutatás* (1995) 2. sz. 53–66., II. *Keletkutatás* (1996) 1. sz. 41–56.

Mahmúd, Derjá bég, Tojgún pasa, Báli pasa stb. – a fiait név szerint ismerjük a birtokadományozási naplókából (*ruzmançe defteri*, amely tanulmányunknak is fő kútfője), sőt néhányuk szolgálati előmenetele is ismert.² Lényegesen kevesebbet tudunk azonban e határbégek harmadik generációjáról. Az előbbieken felsorolt méltóságok unokáit már nem tudom megnevezni, és a szakirodalom is kevés klánt tárgyal több nemzedéken át. Az Aranidok albániai gyökereit ismerjük, ám Aranid Mahmúd – hosszabb időtartamon át Szolnok bégje – fia, az egri, majd temesvári pasaságig emelkedett Bektas után megszakad a családra vonatkozó forrásanyag.³ Zahirović munkája a Memibégovics családról kivételnek számít, három nemzedékre tartalmaz részletes genealógiai információkat.⁴ Dávid Géza – számos hódoltsági kormányzó életrajzírója – tömören bemutatta a legjelentősebb oszmán klánok, az előbb említett Aranidokat is beleértve, tagjait.⁵ Ezek közül csak egy család, a Jahjapasazadék tevékenysége követhető több generáción át. A dinasztiaalapító Jahja pasa fia Báli⁶ még 1527-ben meghalt, így ő nem a fent említett nemzedék soraiba tartozott, fia, Jahjapasazáde Mehmed viszont a magyar területeken berendezkedő zsákmányszerző bégek jeles képviselője volt, fiának, a budai pasaként kivégzett Arszlánnak az egyik fiát, Jahját kormányzóként, unokáját, Alit szegedi alajbégként találtam meg.⁷ Összességében elmondható, hogy a Magyar Királyság meghódításában részt vevő, majd a zsákmányon osztozkodó határbégek igyekeztek utódjaikat magas pozícióba juttatni, az őket követő generáció sorsának alakulása azonban néhány kivételtől eltekintve homályban maradt.

Tanulmányunk főszereplője, Zülfikár bég, a hódoltságban berendezkedő klánok harmadik generációjához tartozik, származásáról annyit előre bocsáthatunk, hogy a defterek adatainak vizsgálatával a második budai pasa, Kücsük Báli⁸ unokájaként azonosítottam. Az alábbiakban az ő hivatali felemelkedését és családi kötelékeit követjük forrásaink segítségével.

- 2 A dunai flotta parancsnokairól írt tanulmányban azt mutattam ki, hogy az 1560-as évek elejéig a budai kapudánok a hódoltsági határbégek első generációjának fiai közül kerültek ki, és különösen felülreprezentáltak körükben a budai pasák fiai. A fenti felsorolásban említettek közül Báli pasának két fia, Dervis és Mehmed, a velük szoros szövetségben álló Derjá, valamint Tojgún pasa és Murád bég fiai egyaránt betöltötték a kapudáni posztot. Fóti Miklós: A budai vilájet dunai kapudánsága a 16. században. *Történelmi Szemle* 66 (2024) 201–220.
- 3 Sudár Balázs: Egy előkelő albán család megkapaszkodása és felemelkedése a magyar végvidéken. Az Aranidok. *Aetas* 35 (2020) 3. sz. 5–13.
- 4 Nedim Zahirović: A Memibégovicsok Magyarországon, Szlavóniában és Horvátországban a 17. század első felében. *Korall* 48 (2012) 121–132.
- 5 Dávid Géza: Arcképcsarnok-töredék a török korból . A hódoltság néhány jelentősebb oszmán családja és egyénisége. In: „A magyar múltat kutatni, írni és láttatni - ez által szolgálni a hazát.” *Tisztelgő kötet J. Újváry Zsuzsanna 25. Pázmányos oktatói éve előtt*. Szerk. Bíró Bence – Miski Péter – Törtei Renáta. Bp.–Piliscsaba, 2020. 117–132.
- 6 Fodor Pál: A „hitharc oroslánja”: Jahjapasa-oglu Báli bég (?–1527). Terjeszkedés és tartományi elit az Oszmán Birodalom európai határvidékén a 16. század elején. *Keletkutatás* (2019) 1. sz. 51–74.
- 7 Fóti Miklós: Török közigazgatás kiépítése a Szerémségben és a szerémi szandzsák 16. századi bégjei. *Belvedere Meridionale* 36 (2024) 2. sz. 114.
- 8 Gévy Antal: *A budai pasák*. Bécs, 1841. 5.

A katonai pálya első lépései

Zülfikár bég nevét először a 16. század szerémi szandzsákbégjei listájának összeállításakor ismertem meg,⁹ a név viszonylagos egyedisége kapcsán merült fel,¹⁰ hogy a korábbi évtizedek birtokadományozási naplójának átrostálásával talán sikerül pályája kezdeti szakaszában, egyszerű szpáhiként megtalálni, majd lépésről lépésre felépíteni pályájának ívelését. Elsősorban olyan posztok betöltői között kellett Zülfikár nevű személyekre fókuszálni, melyek kiindulópontjai lehettek a későbbi szandzsákbégi karriernek.¹¹ Leginkább a pasák, bégek fiai jöhettek számításba, valamint az alajbégi, kapudáni tisztséget viselők, hiszen ők azok, akik legkönnyebben szandzsákbéggé emelkedhettek. Szerencsés módon a hódoltság 16. századi történetét átfogó gyűjtésben, mely a rúznámcsze defterekben szereplő jelentékenyebb javadalmak, zámet-birtokok átnézésén alapul, ilyen nevű szpáhikat csak a bégfiak között találtam, mindössze kettőt: egyikük Hüszejn simontornyai bég Zülfikár nevű fia volt.¹² Ezt a vonalat könnyen lezártam tekinthetem: a bégfi utóélete nem ismert. A másik jelölt, egy bizonyos Mahmúd bég fia volt, akinek a felemelkedése javadalmi révén jól követhető, gyarapodó birtokait és a különböző portyákban, hadi eseményekben való szereplését gondosan rögzítették a defterdári hivatalban.

A személyére vonatkozó legkorábbi irat egy tipikusnak mondható ügyletet mutat be: amikor egy bég új szandzsákot kapott, általában első dolga volt, hogy rokonságáról, elsősorban fiairól gondoskodjon. 1564-ben Mahmúd szegedi szandzsákbég is így tett, amikor fia, Zülfikár számára kért kezdő javadalmat (*ibtidadan*),¹³ ráadásul meglehetősen magabiztosan rögtön 10 000 akcsés timárért folyamodott, ami ugyan törvény szerint (*kanun üzere*) járt a kormányzók fiainak, de általában jóval alacsonyabb összeg, 6000 akce volt a kezdeti fizetés. Zülfikár katonai pályája tehát ekkor indult el a szegedi szandzsákban, és ez alapján egy lényeges megállapítást tehetünk: születését a század negyvenes éveire becsülhetjük. A hódoltságban ugyan számos Mahmúd béget ismerünk, de ismét szerencsés helyzetben vagyunk, mert személyét egyértelműen meg tudjuk nevezni, Báli budai pasa (1542. február közepe – 1543. május eleje) egyik fiáról van szó.¹⁴ Az irodalomban Kücsük Bálként¹⁵ ismert méltóságnak mind a négy fia – Ahmed, Mahmúd, Dervis és Mehmed – szandzsákbégi tisztségek sorát töltötte be hódoltsági altartományok élén.

9 Fóti: Török közigazgatás kiépítése a Szerémségben, 110–134.

10 Zülfikárnak Ali kalifa kettős végződésű kardját hívták, melyet a hagyomány szerint a prófétától kapott. A szó jelentésére és előfordulására magyar forrásokban lásd Suzanne Kakuk: *Recherches sur l'histoire de la langue osmanlie des XVIe et XVIIe siècles. Les éléments osmanlis de la langue hongroise*. Bp., 1973. (Bibliotheca Orientalis Hungarica 19) 433–434.

11 Arról, hogy kik „emelkedhettek szandzsákra” – a kor szóhasználatával – lásd Dávid Géza: Karrierlehetőségek az Oszmán Birodalomban. Kiből lehetett szandzsákbég? *Keletkutatás* (2017) 2. sz. 49–72.

12 Hüszejn bég 1568-ban kérte fiának a törvény szerint járó kezdő javadalom kiosztását. *Başbakanlık Osmanlı Arşivi* (= BOA) Timar-Zeamet Ruznamçe Defterleri (= DFE RZd) 27. 789.

13 BOA Kamil Kepeci (= KK) 74. 1.

14 Ennek levezetését és Mahmúd személyére vonatkozóan részletesen lásd Fóti Miklós: Szeged 16. századi szandzsákbégjei. *Aetas* 38 (2023) 4. sz. 12–13.

15 Nem csupán névrokona volt, hanem tisztázatlan módon, de rokoni kapcsolatban állt a 16. század első harmadának híres Báli bégjével, Jahjapasaoglu vagy Kodzsa Bálival. Fodor: A hitharc oroszlánja, 51–74.

Megközelítőleg tíz év elteltével, 1575-ben találkozunk újabb javadalmával a kiutalásokat tartalmazó naplóban: birtoka ekkor 20 468 akcse jövedelmet biztosított neki, azaz timáros szpáhiból a záimok közé emelkedett,¹⁶ birtoktete pedig az észak-szerbiai szendrői szandzsák lefcsei náhijében feküdt.¹⁷ A helyszín egyáltalán nem a véletlen műve: apja és annak testvérei itt voltak birtokosok,¹⁸ sőt egyik nagybátyja, Dervis bég egy különleges birtokelemmel rendelkezett, a „bárhon birtokoljon is szandzsákat hászai közé számíttassék” kitéttel bírt csiftlikkel.¹⁹ A lefcsei náhije egyik településén, Jagodinában²⁰ rendezte be birtokközpontját (a csiftlik itt birtokközpontként funkcionáló majorságnak tekinthető), melyet Dernschwam közléséből ismerünk, aki meglátogatta azt úton Isztambul felé.²¹ Dervisnek az 1560-as évek elejére tehető halála után Jagodinát Zülfikár apja kapta meg, ugyancsak a „bárhon birtokoljon is szandzsákat hászai közé számíttassék” kitéttel, „csiftlik módjára” (*çiftlik tarikiyle*).²² Zülfikár záimetének néhány elemét (Szredna Dilnica, Diragucsin) a szendrői szandzsák 1560-as évek elejére tehető összeírásában éppen Jagodina után írták össze,²³ így a birtokrészek elhelyezkedése világosan mutatja a család azon törekvését, hogy javadalmaikat egy térségbe koncentrálják.²⁴

Zülfikár tehát a családi fészeknek számító Lefcse vidékén rendezkedett be, birtokát pedig számos katonai hőstett révén gyarapította, melyeket némi késéssel, de részletesen felsoroltak a tezerjében.²⁵ Ezek révén megismerhetjük azokat a helyszíneket, ahol Zülfikár

- 16 20 000 akcse feletti bevételt biztosító javadalombirtokot már nem timárnak, hanem záimetének nevezték, birtokosát pedig záimnak.
- 17 Österreichische Nationalbibliothek (= ÖNB) Codices Mixti (= Mxt) 571. [1349-es kép.]
- 18 Lásd Mahmúd és Ahmed záiméte (utóbbi szintén a lefcsei náhijében). BOA Maliyeden Müdevver (= MAD) 34. 683^r–684^r, Mehmed timár-birtoka. Uo. 628^r.
- 19 Ez egy olyan része a szandzsákbég házájának, melyet aktuális szolgálati helyétől függetlenül birtokol, tehát nem kell attól tartania, hogy egy másik szandzsákba való áthelyezésénél a Porta elveszi tőle. Így különösen alkalmas arra, hogy a csiftliken hosszabb távra rendezkedjen be és családi birtokközpontját itt alakítsa ki.
- 20 1544-ben Báli pasa legfiatalabb fiának, Mehmednek a javadalmaként bukkant fel Jagodina városa, alig két évvel azután, hogy kezdő timárját megkapta. BOA İbn Emîni 1/17. 12.: „... timar-i Mehmed veled-i merhum Bali paşa, nefsi-i Yagodina...” [„... az elhunyt Báli pasa fia Mehmed timárja a szendrői szandzsák lefcsei náhijében, Jagodina városa...”]
- 21 Hans Dernschwam: *Erdély, Besztercebánya, törökországi útinapló*. [Szerk. Tardy Lajos.] Bp., 1984. 144. Dervis bég lefcsei csiftlikjére lásd BOA DFE RZD 11. 638–644.; Dávid Géza: Az első szegedi bég, Dervis életpályája. *Aetas* 14 (1999) 4. sz. 13.
- 22 ÖNB Mxt 597. [453-as kép.]
- 23 ÖNB Mxt 632. [530-as, 532-es képek.] Jagodina ekkor kaszaba, vagyis balkánias, részben muszlim lakosságú kisváros volt, mely a Isztambult Budával összekötő főúton feküdt. Az írnok hozzáfűzte, hogy itt „vásártartanak, pénteki imát végeznek” (*pazarı durur ikamet-i Cuma olunur*). Elsőként számba vett negyedét „a megboldogult Dervis bég nemes dzsámijá”-ról nevezték el.
- 24 Elképzelhető, hogy Dervis bégnek is volt egy, a szakirodalom által nem ismert fia, akinek birtokai e szendrői térségre koncentráálódtak. 1588-ban egy Dervis bég fia Kurd Ali nevű elhunyt záim javadalmának átruházását rögzítették a rúznámce defterben. Narodna Biblioteka Sv Sv. Kiril i Metodij [Szófia] D-661. [A defter címloldalán két jelzet van, egyik az eredeti bolgár, majd átadták Isztambulnak, így van egy mai török jelzete is.] (= BOA YB 04d) 176. Azon kívül, hogy a birtoktestet alkotó összes falu és pusztája a lefcsei náhijében található, a záim kilétét tekintve gyanúmat leginkább az kelti fel, hogy része – az előbbieken említett Dilnicán kívül – egy Dobranje nevű pusztája, melyet éppen Dervis életrajzából ismerünk: erre a Jagodina szomszédságában fekvő pusztára telepítette le magyar szolgálóját. Dávid: Az első szegedi bég, Dervis életpályája, 12–13.
- 25 A javadalma kiállításáról szóló irat, melyet a naplóként vezetett rúznámce defterbe bejegyezték.

harcolt. Előbb „Kanizsa elfoglalásánál” (*Kanije fethinde*)²⁶ vitézkedett (a felterjesztés dátuma 1574. május közepe, majd ugyanezen évben egy újabb összecsapásban vett részt: „a Veszprém nevű ellenséges várból a réten gazdálkodókon rajtaütő, de vereséget szenvedő hitetlenek elleni csatában” (*Besprim nam harbi kaleden çayircilar basmak kasdına gelüb münhezim olan küffar muharebesinde*) állt helyt. 1575. április végi dátummal jelentette a főnöke, hogy Zülfikár a „füleki szandzsák végvidékén felgyújtott Somoskő nevű ellenséges vár felperzselésében” (*liva-i Filek serhaddında ihrak olunan Somoşka nam harbi parkan ihrakında*) tanúsított vitéztséget. E tetteiért 2000–2000 akcsés emelésben részesítették javadalma értékét. A szpáhik jutalmazásánál említett vitézi tettek vagy érdemek (*yoldaşlık*) a hódoltság történéseire vonatkozóan fontos információkkal szolgálnak és egy kevésbé kutatott területét jelentik az oszmanista történetírásnak. Éppen a legelső tett, „Kanizsa elfoglalása” keltette fel Sz. Simon Éva figyelmét, aki feldolgozta ennek az eseménynek a hátterét, a benne részt vevő szereplőkkel együtt.²⁷ A felterjesztést megelőző időszakban, 1574 elején szó sem volt Kanizsa elfoglalásáról, Zülfikár és társai egy külvároson üthettek rajta. Még jelentéktelenebb összetűzés lehetett az a másik „hőstette”, amikor a veszprémiek egy közeli réten legeltető törökökön álltak bosszút. Az ilyen mindennapos csetepaték jó indokul szolgáltak arra, hogy a bégek a Portához fordulva indítványozzák embereik jövedelmének megemelését, erősítve ezzel katonáik hűségét és kitartását. Somoskő felégetése már egy fontosabb esemény lehetett, ami megelőzhette Kara Ali felső-magyarországi várfoglalásait.²⁸ Utóbbi esetben Zülfikár jelenléte nem csupán azt jelzi, hogy különböző hódoltsági szintereken vett részt a harcokban: apja, Mahmúd 1574 augusztusától éppen Fülek szandzsákbégje volt.²⁹

További adatokat nyerhetünk Zülfikár előmenetelére abból a tekeréből, amelyet 1580-ban állítottak ki, 43 074 akcse jövedelmet biztosító ziámetjéről. A bégfi láthatóan nem vesztegette az idejét, és jelentős mértékben – megnégyszerezte – kezdő timárját.³⁰ A birtok három részből tevődött össze: a lefcsei náhijében változatlanul ugyanazt a hét falut bírta, mint korábban. Számos hőstettéért kapott jövedelememelései miatt szükségessé vált ehhez hozzáadni egy, a pozsegai szandzsákban található birtoktestet (9999 ak-

26 E harci cselekményeknek a törökök hangzatos, de sokszor nehezen lefordítható neveket adtak, ezért fontosnak tartom a török szóhasználat közlését az oszmanisták számára. E „hőstetteket” azután évtizedeken át említették változatlan formában a rúznámcsse defterekben, ezáltal egy olyan mindeddig kihasználatlan információforrásnak tekinthetők, melyek segítségével rekonstruálható az adott esemény, és megismerhetjük annak török és magyar szereplőit.

27 Sz. Simon Éva: Várfoglalás vagy illúziókeltés? In: *Zalai Múzeum. Közlemények Zala Megye Múzeumaiból*. 23. Szerk. Simmer Lívia. Zalaegerszeg, 2017. 201–215.

28 1575-ben Musztafa budai pasa bízta meg Ali béget, hogy foglalja el Balassi várát: Kékkőt, Divényt és Somoskőt. Musztafa „az hadat összevgyújtván, az végbeliek közül s annak gondjaviselését a fejevári Ali bégre (kinek az dolognak valóságától vezetékneve Fekete vala) bizván azt az bosszúságot megtorolni sieté”. *Istvánffy Miklós magyarok dolgairól írt históriája. Tállyai Pál XVII. századi fordításában*. 1/1–3. S. a. r., szerk. Benits Péter. Bp., 2001–2009. (Történelmi Források) 1/3. 30–33. A Somoskő elfoglalásáért indítványozott javadalomemelések azonban csak decemberi dátummal jelentek meg a rúznámcsékban, így a „Somoskő felégetése” néven emlegetett esemény nem lehet azonos vele, az néhány hónappal a felterjesztés dátuma, vagyis 1575 áprilisa előtt történhetett.

29 BOA MAD 563. 53.

30 ÖNB Mxt 597. [433-as kép.]

cse),³¹ „Mahmúd füleki bég” pedig lemondott³² fia javára a lefcsei náhijében található, „bárhon birtokoljon is szandzsákat...” típusú csiftlikjéről, mely csupán két faluból – Radojofcse és Mihalfocse – állt és átlagos 12 607 akcse bevételt biztosított. A csiftlik átruházásának jelentősége szignifikáns, mert ezzel Zülfikár azon kiváltságosok közé került, akik a kinevezésük szerint változó hász-birtokon kívül az aktuális szolgálati helyüktől függetlenül birtokolt szandzsákbégi csiftlikkel rendelkeztek, s így a határvidéktől távol eső hátsóországban rendezkedhettek be hosszabb távra, és alakíthatták ki családi birtokközpontjukat.

Jövedelememeléseinek alapját ennél a ziámet-birtoknál is olyan katonai tettek képezték, amelyek kétségtelenné teszik, hogy történetünk főszereplője a végvidék egyik elszántan küzdő, jelentős karrier előtt álló vitéze volt: 1577 szeptemberében Mehmed iszkenderijei bég terjesztette fel egy lázadó falu elleni hadműveletben való részvételéért.³³ 1578 februárjában a szigetvári Ali bég jelentette, hogy „a szigeti végvidéken Kálmáncseh vásárán rajtaütő, de vereséget szenvedő hitetlenek elleni csatában” (*Sigetvar serhadında Kalmançe hanayırı basмага gelüb münhezim olan küffar muharebesinde*) bizonyított Zülfikár. Kálmáncsehi Somogy legnépesebb és gazdag mezővárosai közé tartozott, mely vásáráról és áruforgalmáról (marha, bőr stb.) volt híres. Szigetvár gazdasági bázisát, egyik ellátó centrumát jelentette, s éppen ezért a magyar végváriak szüntelen támadásainak keresztüzében állt.³⁴ 1579. január második felében Ferhád,³⁵ korábban füleki, akkoriban pozsegai bég „Szendrő, Putnok és Murány nevű várakból Szabadkára [Szabadkapusza/Rimaszombat nyugat] kártevés szándékával kitörő, de vereséget szenvedő hitetlenek elleni csatában” (*Semendire ve Putnik ve Muran name kalelerden çıkub Sobotka mazarratı kasdına gelüb münhezim olan küffar muharebesinde*) emelte ki hősi bátorságát. 1578 kora nyarán³⁶ „a Babócsa nevű várat ágyútűz alá vonó Zrínyi-fi nevű hitetlen csatájában” (*Boboçca kalesinde tob çeküb münhezim olan Zirin oğlu nam lain muharebesinde*), majd 1579 márciusában az egriek elleni vitézségéért („az Eger nevű ellenséges vár hadnagya, Gyulai nevű átkozott a jól védett birodalom ellen kártevés szándékával érkezvén...”) /*Egri nam harbi kalenin*

31 Azért éppen pozsegai birtokkal egészítették ki ziámetjét, mert apja 1578-ban rövid ideig pozsegai bég volt. Dávid Géza: Pozsega 16. századi szandzsákbégiei. Kitekintés a 17. századra. *Keletkutatás* (2020) 2. sz. 27.

32 Fodor Pál: Egy különös oszmán intézmény: a „lemondás” (*feragat*). *Keletkutatás* (2021) 1. sz. 27–38.

33 Mehmednek útját egyik szandzsákból a másikba (jórészt a hódoltságban) ismerjük a kinevezések defterei révén. Ezek alapján már sejthető, hogy Báli pasa Mehmed nevű fiáról van szó, azaz Zülfikár egyik nagybátyjáról. Pályája korai szakaszára lásd Fóti: A budai vilájet dunai kapudánsága, 208–210. Báli pasa fiával való azonosságát Sudár Balázs fedte fel Ásík cselebi műve segítségével. Sudár Balázs: *A Palatics-kódex török versgyűjteményei. Török költészet és zene a XVI. századi hódoltságban*, Bp., 2005. (Humanizmus és Reformáció 29) 54.; Vusuli-i diger: *Yahyalı urugından ol ulu ocagun fırugından, uç beglerinden ve uç beglerinün yeglerinden Küçük Bali paşa oğlu Mehmed beg dır ki Arad begidür* [A másik Vuszúli: a Jahják nemzetiségéből, annak a hatalmas dinasztíának a lángjából, a határbégek közül és azok legjobbaiból, Kücsük Báli pasa fia Mehmed bég, aki Arad bége]. Ásík Çelebi: *Meşâ'irü'ş-Şu'âra*. [Haz. Filiz Kılıç.] Ankara, 2018. 247.

34 Magyar Kálmán: Szigetvár és a dél-somogyi mezővárosok, várak kapcsolata 1526–1664 között (különös tekintettel Babócsára és Kálmáncsára). In: *Tanulmányok a török hódoltság és a felszabadító háborúk történetéből*. Szerk. Szita László. Pécs, 1993. 219–239. Ali bégre lásd Dávid Géza: Szigetvár 16. századi bégiei. In: uo. 163–166.; Fóti Miklós: Két végvidék szolgálatában. Szári Ali bég hódoltsági és kaukázusi karrierje. *Századok* 158 (2024) 145–164.

35 Fóti Miklós – Sz. Simon Éva: Kászim kethüdá, a kormányzat embere. *Korall* 96 (2024) 41.

36 Az eseménynél lehet, hogy eltévesztették a dátumot, mivel az nem illeszkedik a hőstettek időbeli sorrendjébe.

çetebasisı olan D'uloy nam melun memalik-i mahruse mazarrati kasına gelüb...) részesítették Zülfikárt jövedelememelésekben.

A szandzsákbégi pálya állomásai

A meglehetősen sok hőstett előre vetítette, hogy Zülfikár karrierje hamarosan feljebb ível. 1585-ben még záimként találkozunk vele, ekkor ugyanis a szandzsákok újabb összírásai után némi módosításra került sor a már ismert szendrői és pozsegai birtokteste tekintetében, ráadásul ennek néhány települését, melyek nem feleltek meg neki, a kor bevett gyakorlata szerint el is cserélte.³⁷ A következő év azonban elhozta első kormányzói kinevezését: 1586. március 20-án „a korábban szendrői szandzsákban záimetet birtokló” Zülfikár Aladzsa Hiszár [Krusevác, Szerbia] bégje lett.³⁸ 200 299 akcsés fizetés kíséretében kapta meg első szandzsákját, ami ekkoriban a szokványosnak számító kezdő bégi fizetést jelentette. Nem számított páratlannak, hogy valaki záimból egyenesen szandzsákbéggé váljon, mindenesetre jelentős sikert könyvelhetett el. Előléptetését bevezették a kormányzók kinevezéseit nyilvántartó központi listára is, de egy lényeges információval kiegészítve: Aladzsa Hiszár livája „a Jahja-fiak közül való Zülfikárnak adatott” (*Yahyalu ogullarından Zülfikara verilmiştir*).³⁹ Ez a kor szóhasználatában Jahja pasa leszármazottaira és a klán kötelékébe tartozókra alkalmazott szokásos kitétel volt. Istvánffy nemcsak Jahjapasazáde Mehmedet és fiát, Arslánt, hanem a velük csupán rokoni kapcsolatban álló Kücsük Báli fiait, Dervist és Mahmúdot is *Jahioğlunak* [Jahja-fi] nevezte.⁴⁰ A történetíró Kjátib Mehmed záim pedig Jahjapasaoglunak nevezte Kücsük Báli budai pasát.⁴¹ Zülfikár származása tekintetében tehát egy lényeges ismerettel gyarapodott tudásunk, ennek értékelésére alább fogunk visszatérni.

1588 márciusában már újra kellett rendezni házait: úgy tűnik, jövedelememelések soráról nem értesültünk, ugyanis ekkorra jelentős mértékben megemelkedett, 325 298 akcsényi jövedelemmel rendelkezett, és ez még csak az első kormányzói állomáshelye volt. A Porta annyira elégedett volt Zülfikár tevékenységével, hogy egy nem részletezett szultáni hadjáratban való részvételéért újabb 30 000 akcsés emelést hagytak jóvá részére, sőt a neki járó teljes birtoktestet is többlettel (*ziyade*) adták ki, vagyis felfelé kerekítették jövedelmét.⁴² További forrásaink segítségével e hadjárat is meghatározható lesz.

Zülfikár nem érezte otthonosan magát a szerbiai szandzsákban, visszavágyott a hódoltságba, ahonnan karrierje indult, ezért a Porta 1589. szeptember 16-tól a Szerémségbe

37 BOA DFE RZd 78. 124.

38 Uo. 89. 923.

39 BOA KK 262. 30.

40 Istvánffy Miklós *magyarok dolgairól*, 1/2. 11., 15., 25., 54., 106. (Mehmedre), 323. (Arslan Jahioglu Mahmúd atyafia), 328. (pécsi Jahioglu Mahomet), 391. (Arslanes Jahioglu.)

41 *Török történetírók*. I–III. Ford. Thúry József – Karácson Imre. Bp., 1893–1916. (Török-magyarokori Történelmi Emlékek. Második Osztály. Írók) II. (1521–1566) 378.

42 BOA DFE RZd 100. 531–532.

nevezte ki.⁴³ Az erről kiállított tezkere ismét betekintést enged azokba a hadi eseményekbe, amelyeknek főhősünk részese volt. Tirhala [Trikala, Thesszália] bégje, Musztafa 1589 tavaszán „Bender védelme idején a kozák csatában odaadó szolgálataiért” (*Bender muhafazasında vaki olan Kazak muharebesinde külli hidmet eyledüğü*) terjesztette fel emelésre. Bender [Tighina, Moldova], a Dnyeszter jobb partján álló vár fontos szerepet töltött be: a Porta Akkermannal és Szilisztrével együtt innen tartotta ellenőrzése alatt Moldvát és a lengyel-török határvidéket.⁴⁴ „A szultáni tanács jegyzőkönyvének egy 1588. október 10-én kelt bejegyzése említi, hogy a zaporozsjei kozákok megtámadták Özüit és környékét, többeket megöltek, másokat pedig magukkal hurcoltak.”⁴⁵ Ez lehetett az az összecsapás, amelynek részeseit néhány hónappal később a Porta megjutalmazta. Zülfikárt még Aladzsa hiszári béggként rendelhették ki a keleti végek védelmére, ahonnan hamarosan még távolabbra, a kaukázusi harcok színterére irányították át. A Tebríz [Irán] védelmét ellátó Dzsáfer pasa 1589 szeptemberében már azt jelentette a Portára, hogy Zülfikár „Aladzsa hiszár béggként Tebríz várának kijavításánál szolgált” (*Alaca Hisar beyi iken Tebriz kalesi tamirinde hidmet eylemişdir*). Tebrízt még 1585-ben foglalták el az oszmánok, s ezt követően láttak hozzá a megerősítési munkálatainak. A Kaukázusban elfoglalt várak védelmében és újjáépítésében egyébként számos más hódoltsági bég vett ekkor részt. Csak Szeged bégei közül háromnak a nevét emelhetjük ki: Ferhád, Idrisz és Arszlán esetében is hasonló perzsiai, azerbajdzsáni és örményországi hőstettekkel találkozunk a rúznámcsékban.⁴⁶

Zülfikár érdemeit beszámították a jövedelmének megállapításába, s ennek eredményeképpen 389 900 akcsényi birtokot jelöltek ki neki a Szerémségben, Ilok, Valkovár, Ivankova, Morovity, Dimotrofcsa, Cserevity, Ireg, Grigorofcsa, Iszlankamen és Zimony náhijékban.⁴⁷ Kellett is a gazdagnak számító tartomány, mivel 400 000 akcsét közelítő fizetést csak ritkán tudták helyben kiadni.

Zülfikár szerémi kormányzásának végét napra pontosan meg tudjuk mondani, ugyanis 1591. szeptember 16-án Nógrád élére nevezték ki.⁴⁸ Szerémi szolgálatával kapcsolatban látszólag minden rendben van, azonban a szilisztrei szandzsákba 1590. január 3-án egy olyan Mahmúd béget helyeztek át, akinek előző hivatali posztja Szerém volt.⁴⁹ Ebből kö-

43 BOA DFE RZd. 107. 323–325.; BOA KK 252. 80. Utóbbi forrás szerint „Jahjalu Báli fia, a nyugdíjazott Mahmúd” levelet küldött a Portára, mely szerint fia szandzsákja jelenleg Aladzсахiszár, de az „nem a mi vidékiünk” (*semtimiz değıldir*), ezért a szerémi szandzsákot kéri számára. Érdekes, hogy a lefcsei náhije déli szomszédságában fekvő Aladzсахiszár már idegen terepnek számított a családnak, talán a Jahják térszerzését féltékenyen figyelő helyi elit igyekezett kiszorítani innen Báli leszármazottjait.

44 Katkó Gáspár: *Tatárok a lengyel-oszmán határvidéken*. Bp., 2021. 48–49.

45 Uo. 114.

46 Fóti: Szeged 16. századi szandzsákbégei, 18–20. A szigetvári Ali bég és fia, Arszlán sorsára az oszmán–perzsa háborúban lásd Fóti: Két végvidék szolgálatában, 145–164. A pozsegei Hüszejn pasa fia Mahmúd szintén a perzsa háborúk hőse volt. BOA RZd 78. 982–985.

47 BOA DFE RZd 107. 323–325. Az összeg egyezik azzal, amit az oszmán főhivatalnok, Ajn Ali a szerémi bégek fizetéseként adott meg művében, ahol felsorolta az egyes tartományokban a bégeket illető hász-birtokok jövedelmét. A mű kritikai feldolgozása még várat magára. Ayn Ali: *Risale-i Kavânin-i Âl-i Osmân Der Hulâsa-i Mezâmîn-i Defter-i Dîvân*. 16. [Türkiye Büyük Millet Meclisi Kültüphanesi kézirata. MF No. 1007. KZ-334.]

48 BOA Bab-i Asafi. Ruus Kalemi defterleri (= A.RSKd) 1473. 142.

49 BOA DFE RZd 2142. 19. A rúznámcsé digitális másolatának beszerzéséért Katkó Gáspár isztambuli levéltári delegátusnak tartozok köszönettel. Mahmúd szilisztrei bégre lásd Gamze Tokar: *XVI. Yüzyılın İkinçi Yarısında*

vetkeznek, hogy egy Mahmúd bég rövidebb időre megszakíthatta Zülfikár szerémi működését. Nem kerülhető meg a kérdés: vajon apjával cserélt-e helyet rövid időre? Ezt akkor tudnánk megválaszolni, ha ismernénk Báli pasa fia Mahmúd bégnek a sorsát. Az ő kinevezéseit a *tevdzsîh* és *rüúsz defterek*ben⁵⁰ 1578 végéig, második füleki kormányzásáig tudtuk követni, ezután nyomavész.⁵¹ Mahmúd halálára egy új forrás bevonásával majd alább részletesen visszatérünk, addig csak előre bocsátjuk: a bég él és pasákat közelítő csúcshozzáértéssel ment nyugdíjba. A Zülfikárt megszakító Mahmúdnak azonban Szerémben valamivel szerényebb, 386 299 akcse volt a jövedelme. Már ez alapján is kizárható, hogy Zülfikár apjáról lenne szó, egy újonnan előkerült adat azonban minden kétséget eloszlat: a szilisztrei szandzsák élére „Baltadzsi pasa oglu Mahmúd”-ot nevezték ki.⁵²

Zülfikárt Nógrád után ismét egy birodalmi belső szandzsákba, Zvornikba helyezték át (1593. július 5-től).⁵³ Egyáltalán nem biztos, hogy a háborús viszonyok között tényleg elhagyta ekkor a hódoltsági színteret: néhány hónappal később, amikor Fülek várát a keresztények 1593 végén visszafoglalták,⁵⁴ „a végeken lévő bégek közül Kara Ali bég, Zülfikár bég, Oszmán bég a Vác környéki katonasággal Fülek segítségére mentek s egy-két napig közelében időztek, azután harczolva Szécsény környékére vonultak”.⁵⁵ A császári csapatok a hadjárat alatt sorra foglalták vissza Hont és Nógrád megyék várait (Szabadka, Fülek, Divény, Ajnácskő, Kékkő, Szécsény, Hollókő, Somoskő, Drégely, Palánka, Buják, [Ipoly]Hídvég). Azt azonban egy raguzai kereskedőtársaság számadáskönyvének köszönhetően biztosan tudjuk, hogy Zülfikár eközben rövid időre elhagyta a magyar végeket: a társaság felszámolásakor, a kintlévőségek visszaszerzése érdekében a hagyatéki biztos „1594. január 1-én a Boszniából érkezett Zülfikár bég Jahjalinak egy okka cukrot adott, amikor a Bucchiának járó pénzért ment hozzá”.⁵⁶ Főhősünk azért Boszniából tért vissza, mivel ekkor zvorniki bég volt. A számadáskönyvből az is kiderül, hogy a raguzai

Silistre Sancağı'nun Timar Düzeni (Timar Ruznamçe Defterlerine Göre). Ankara, 2015. [MA szakdolgozat] 43., 61., 64–65.

50 E két defterfajta fő kútfont az oszmán főtisztviselők szolgálati helyváltásainak követésére. Az előbbi a kinevezéseket tartalmazó központi listaként írható le. A *rúúsz defter* a kinevezéseken kívül még sok más ügyet is tartalmaz, javadalmak kiutalására tett előterjesztéseket, bizonyos harci cselekményekben, portyákban részt vevő katonák jutalmazását stb.

51 ÖNB Mxt 597. [454-es, 453-as képek.] Ekkor egyébként csiftlikjének eleme volt a már említett Jagodina városa. A defterben jelző nélkül említett Mahmúd bégről ez alapján lehet biztosan állítani, hogy Báli pasa fiával azonos. A pécsi bégeként 1591-ben említett Mahmúd veled-i Báli bég nem azonos vele. Bégünket következetesen Báli pasa fiának nevezik a defterek.

52 BOA KK 252. 181.

53 BOA KK 253. 183.

54 Tóth Sándor László: Az 1593. évi felvidéki hadjárat és a füleki-romhányi csata. *Hadtörténelmi Közlemények* (1999) 53–73.; Tóth Sándor László: *A mezőkeresztési csata és a tizenöt éves háború*. Szeged, 2000. 143–144.

55 *Török történetírók*, III. (1566–1659) 211.; Fóti Miklós: Ali szegedi szandzsákbég azonosítása, életpályája és birtoklástörténete (1567–1595). *Történelmi Szemle* 65 (2023) 363.

56 Molnár Antal: *Egy raguzai kereskedőtársaság a hódolt Budán. Scipione Bona és Marino Bucchia vállalkozásának története és dokumentumai (1573–1595)*. Bp., 2009. (Források Budapest Közép- és Kora Újkori Történetéhez 2) 335., 355., 380.

társaságnak eladósodott oszmán főtisztviselők között volt az említett Kara Ali bég,⁵⁷ Oszmán bég és az alább következő Karaferjeli Mehmed is.⁵⁸

1594. március elején Pálffy Miklós vezetésével a keresztények Nógrádot ostromolták, s ekkor Zülfikár ismét azon néhány hódoltsági bég között találjuk, akiket Vác őrzésével bíztak meg: Musztafa pasa fia Ahmed szécsényi, Júszuf volt füleki, Bahtijár pozsegai bég mellett Zülfikár volt jelen, de nem tudjuk, hogy zborniki vagy más szandzsák kormányzójaként. Nógrád bége ekkor Karaferjeli Mehmed volt, aki miután átadta a vár kulcsait Pálffynak és elmenekült, Szinán pasa kivégeztette.⁵⁹ A Vác őrzésével megbízott bégek némelyike is elfutott, mire a keresztények Vác külvárosát gyújtották fel, s rabolták ki.⁶⁰ Zülfikár biztosan nem volt a menekülők között, mert pályája nem bicsaklott meg. Neve többé nem bukkan fel a hadi eseményekben, amiből arra következtethetünk, hogy ismét egy távolabbi, belső szandzsákba helyezték át.

Zülfikár bég következő kinevezését nem találtam meg, neve azonban Nógrád ostroma után néhány hónappal egy olyan tezkerében bukkan fel, mely jelentősen gazdagítja Báli budai pasa leszármazottjaira vonatkozó ismereteinket. Ebben Zülfikár szendrői bégeként szerepel,⁶¹ és egy Memi Sah nevű, javadalom nélküli (*dirlik tasarrufetmeyen*) katona ügyében küld levelet a Portára. Memi apját Mahmúd bégnek nevezik a fejlécben, ily módon:⁶² „Korábban hatszor százezer akcse hásszal Aladzsa Hiszár bégeként saját elhatározásából a *tekaüdt*⁶³ választó, a szendrői szandzsák lefcsei náhijéjában az említett Diragucsin nevű falu és másokból *tekaüdt* módján 21 000 akcse ziámetet birtokló nevezett Mahmúd bég elhunyt.” Elég egy pillantást vetni a felsorolt hét falura: ezek mind megegyeznek azokkal, amelyeket „Zülfikár bin Mahmúd bég” pályája elején, 1575-ben ziámetként megkapott. Nem lehet kétség afelől, hogy a visszavonult bég azonos az egykori budai pasa fiával. A felterjesztésre adott parancs dátuma 1594. augusztus 21., tehát Mahmúd bég ezt megelőzően halhatott meg. A tezkere azt is elárulja, hogy Mahmúd visszavonulása előtt Aladzsa hiszári bég volt és pasáknak kijáró 600 000 akcse csúcspfizetéssel ment nyugdíjba. Fia ekkor kijárta, hogy lefcsei birtokrészét nyugdíjas bégeként apja kaphassa meg, most pedig, hogy

57 Fóti: Ali szegedi szandzsákbég azonosítása, 353–366.

58 Molnár: *Egy raguzai kereskedőtársaság a hódolt Budán*, 335., 338., 341., 345–346.

59 „Fekete Mehemet (Thesszáliának Feris városából való, s arraképest Karaferinek nevezetvén) vala bég benne...” [Valójában nem a bég fekete, „kara”, hanem a mai Veröia török neve Karaferye.] *Istvánffy Miklós magyarok dolgairól*, I/3. 148.; „Szinán (minekutána Karaferi Mehemetet, ki az mieinknek Nógrádot feladta vala, azon bársonyruhában, melyekben öltözve vala, házának ablakára felakasztata)...” Uo. 168.

60 Kâtib Çelebi: *Fezeleke-i Kâtib Çelebi*. I–II. [Istanbul.] 1869–1870. I. 21–22.; *Török történetírók*, III. 213.

61 A tizenöt éves háború során általános gyakorlat volt az időnkénti bégcserre észak-magyarországi (Nógrád, Fülek) és délvidéki (főleg Szerém, Szeged) szandzsákok között. Zülfikár áthelyezése beleillik az általános gyakorlatba. Fóti: Török közigazgatás kiépítése a Szerémségben, 126–127.

62 BOA DFE RZd 168. 69.

63 A *tekaüdt* kifejezést leginkább nyugdíjként fordíthatjuk le. Az idősebb, hadjáratokban részt venni nem képes bégek (és más főtisztviselők) kérhették a szolgálat alóli felmentésüket, mely együtt járt egy, a megélhetésüket garantáló ziámet-birtok, olykor csiftliknek nevezett birtoktest kijelölésével. Ezeket az érintett személy a haláláig bírhatta. Gyűjtésemben több tucat ilyen személyre vannak adatok, itt csak egy példát hozok: Szávaszentdemeter határában egy rét birtokosa volt a „nyugdíjazott” (*mütekaüdt*) Iszkender bég, aki egykor Zvornik bége volt. BOA TTd 571. 217.

elhunyt, Zülfikár testvérére, Memi Saha száll a birtok, aki egyébként igencsak fiatal lehetett ekkor, mivel élete első javadalmát utalták ki számára.

Törredékes állapotban, de megtaláltuk azt a bejegyzést is, amelyben Zülfikár átadta a kérdéses birtokrészt az apjának.⁶⁴ Az átruházás feltételeként kötötték ki, hogy ha „Buda és Temesvár városában szolgálatára igényt tartanak, akkor vitéz dzsebelijeit küldje, vagy pedig ha szükséges, személyesen siessen oda”. Bár a nyugdíjas ziámet kiutalására már 1586-ban született egy parancs, némi huzavona után, 1588. június 15-i dátummal rendelték el a javadalom átadását, és ezzel engedélyezték Báli pasa fia Mahmúdnak a visszavonulását.⁶⁵ Az irat tartalmaz egy lényeges kitéelt Mahmúd származásáról: „Mahmúd bég – növekedjék a dicsősége – Jahja pasa fiai közül” (*Mahmud bey – dame izzuhu – Yahya paşa evladıdan*). Zülfikárnak éppen az Aladzsa hiszári kinevezésénél tértem ki arra, hogy Jahjafinak nevezték. A defterek szóhasználata azért jelentős, mert eddig csak a krónikáirók nem mindig megbízható elbeszélései alapján tudhattuk, hogy Báli budai pasa családja valahogy kötődik a Jahjákhhoz.

Visszatérve Zülfikár sorsának alakulására, némileg homályban maradó időszak következik. Bár egy szendrői bégeként előterjesztett javaslatát 1596 májusában tárgyalták a Portán,⁶⁶ ez valószínűleg egy megkésett levele lehetett, ugyanis 1595 szeptemberétől már Szemender a tartomány bégje, akit ráadásul a következő év tavaszán még meg is erősítettek pozíciójában.⁶⁷

Diplomáciai szolgálatban: Zülfikár bég (1606–1618)

Néhány évre megszakadnak a Zülfikárra vonatkozó híradások, majd a 17. században folytatódik egy Zülfikár bég története. A kimaradt egy évtized azonban óvatosságra int a bég személyének meghatározása tekintetében. Jogos a közbevétel: nem lehet-e ez a Zülfikár egy másik személy?⁶⁸ A legfőbb ellenérv az lenne, hogy erősen kétséges egy Zülfikár nevű szandzsákbég felbukkanása mindenféle előzmény nélkül. Mint bemutattuk, a bégséghez vezető út általában hosszú, a kiutalt javadalmak gyarapodása, valamint számos katonai érdemre vonatkozó felterjesztés révén követhető a forrásokban. Sajnos egyáltalán nem lehetünk biztosak benne: éppen a tizenöt éves háború idején gyakran szerényebb tisztségeket betöltőket, csavusokat, mütefferrikákat választanak ki kormányzóknak. Ezenkívül érkezhette egy Zülfikár nevű bég a birodalom valamely távoli vilájetéből is, azonban

64 BOA YB 04d. 146.

65 Több mint három és fél évtizedes szandzsákbégi szolgálat után.

66 BOA A.RSKd 1474. 108.

67 BOA MAD 15567. 197.; BOA A.RSKd 1474. 81.

68 Köszönettel tartozok Szabados Jánosnak, aki keresztény forrásokból származó gyűjtésével összevetette e tanulmány 17. századi adatait. Igazán érdekes, hogy nála is pontosan az általunk török levéltári források alapján bemutatott időszakban (1606–1618) adatolható egy Zülfikár bég. Nehezen értelmezhető, ahogy a semmiből bukkan fel a személye 1606-ban, míg az azt megelőző néhány évben nem találjuk nyomát semmilyen forrásban sem. 1634-től már egy harmadik Zülfikár bégről szól néhány forrás, aki követségek kíséretében tűnik fel, s így felettébb valószínűtlen, hogy a beglerbégi rangig emelkedett főhősünkről lenne szó.

mint látni fogjuk, bégünk régi ismerőse a magyar uraknak, a Habsburg–oszmán diplomáciai ügyekben felettebb járatos, tehát egy ízig-vérig hódoltsági méltósággal állunk szemben, aki hamarosan mintegy pályája megkoronázásaként beglerbégi rangot ér el, majd eltűnik örökre a forrásokból.

Mindezek ellenére szeretném elkerülni azt az oszmán archontológiai írásokban gyakran előforduló hibát, amit identitásváltásnak nevezhetünk: egy csupán keresztnévéről ismert szandzsákbég személyét a szakirodalom egy jóval nevesebb hasonló nevű társával azonosít. A hódoltsági szandzsákokból is ismert klisszai Musztafa béget Lala Musztafa pasa nagyvezírrrel,⁶⁹ a hódoltsági Kara Alit, aki a Szokolluk egyik mellékágába tartozott, Ferhád budai pasa öccsével, Szokollu Ali béggel keverik gyakran össze.⁷⁰ Éppen ezért külön fejezetben, egy karrierlehetőségként mutatjuk be a 17. század elején felbukkanó Zülfikár béget, bár forrásaink egyetlen ponton sem mondanak ellent annak, hogy továbbra is Báli pasa unokájáról lenne szó.

A századforduló után Zülfikár először a háborús időszakot lezáró zsitvatoroki békekötés előkészítésénél tűnik fel, s innentől gyakran emlegetik forrásainkban. 1606 májusában a budai pasa arról tájékoztatta Illésházy Istvánt, hogy Zöldfikár [sic!] béget Esztergomhoz küldi, majd Esztergom és Komárom között történjék meg a követek kicserélése.⁷¹ 1607 júniusában Ali budai pasa nyugtatta a császáriakat, hogy a békekötés értelmében a határvidéken talált tatárokat hazaküldi: bár nem raboltak semmit – hangsúlyozza a pasa –, akik a hadjáratok után mégis itt maradtak, azokat Zülfikár béggel áttereltetik a folyó túloldalára („vizön által költözvén, mivel az ő szandzsákjában láttatott volt”).⁷² Bár a folyó által határolt szandzsákokat ekkor nem nevezik meg, Ali pasa 1608. május 28-i leveléből egyértelműen kiderül, hogy az a szegedi altartomány volt: „az szegedi szandzsákbégöt, úgymint az becsületes nagyságos Zülfikár bégöt 50 embörnél többel Fölségödhöz küldöttük” – írta a pasa II. Mátyásnak. Zülfikárt a nagyvezér barátságát tudató levelével és különféle ajándékokkal (aba, kaftán) küldték Mátyáshoz,⁷³ ahol hosszabb ideig kényszerült tartózkodni: 1608-ban Adam von Herberstein és Rimay János a Portára indultak a békekötés Habsburg és oszmán példányainak kicserélése céljából, s ezzel kapcsolatban értesülünk arról, hogy visszatérésükig a Habsburgok Zülfikárt Bécsben kezesként visszatartották.⁷⁴ 1609-ben a budai pasa ugyanis már sokadjára sürgette Zülfikár visszatértét.⁷⁵

69 Fazileta Hafizović: Lala Mustafa-paša. Kliški sandžakbeg i vakif džamije u Livnu? *Prilozi za orijentalnu filologiju* 66 (2016) 99–109.

70 Fóti: Ali szegedi szandzsákbég azonosítása, 365. fn. 66.

71 Szilágyi Sándor: Bocskay István és Illésházy István levelezése 1605 és 1606-ban. *Történelmi Tár* 1 (1878) 276.; *Két magyar diplomata a tizenhetedik századból*. Közli Salamon Ferencz. Pest, 1867. 124.

72 *The Hungarian Letters of Ali Pasha of Buda, 1604–1616*. Ed. Gustav Bayerle. Bp., 1991. (Bibliotheca Orientalis Hungarica 36) 91.

73 Uo. 132. Vö. *Türkische Schriften aus dem Archive des Palatins Nikolaus Esterházy*. Ed. Ludwig Fekete. Bp., 1932. 425.

74 Karl Nehring: *Adam Freiherrn zu Herbersteins Gesandtschaftsreise nach Konstantinopel. Ein Beitrag zum Frieden von Zsitvatorok (1606)*. München, 1983. 32., 44., 58., 76., 181., 184., 193.; Sándor Papp: Macar Asilli Olan Divan-i Hümayun Baştercümanı, Zülfikar Efendi, ve İnşa Kitabı. In: *Osmanlı İstanbulu*. IX. İstanbul, 2024. [Megjelenés alatt.]

75 Ali pasa emberei Habil efendi és Zülfikár bég megérkeztek, „ki az római császárhoz rendeltetett”. Bekir esztergomi bég Illésházyhoz. 1608. *The Hungarian Letters of Ali Pasha*, 139–140., „... mi követ Zöldficar bég

Zülfikár szerepvállalása különféle diplomáciai missziókban első pillantásra talán váratlanul hat, de amennyiben a feltevésem helyes, és a 17. századi bég azonos Báli pasa leszármazottjával, akkor a családi háttér ismeretében nem szorulna különösebb magyarázatra. Apja, Mahmúd bég annak az Esztergomnak volt mintegy öt éven át első embere (1567. december 7. – 1572. június 16.), amely a Bécsbe vezető országút és vízi útvonal miatt kulcsszerepet játszott a Habsburg–oszmán diplomáciai érintkezésekben.⁷⁶ Esztergom bégje fogadta és látta vendégül az Isztambulba tartó követeket, az ifjú Zülfikár pedig itt sajátíthatta el a diplomáciai kérdésekben való jártasságot. Az is érthető lenne, hogy miért éppen a szegedi szandzsák élére került: korábban nagybátyja, Dervis, majd apja két-két alkalommal igazgatták a Duna–Tisza közét (1543. június – 1545. január 27. és 1557. január 9. – 1561, illetve 1564. május – 1567. december 7. és 1572. június 16. – 1573. január 25. között),⁷⁷ vagyis a család igencsak szoros szálakkal kötődött ehhez a tartományhoz.

Egy 1610. április 22-i rúznámcsce-bejegyzés újabb adalékokkal szolgál hivatali tisztségeiről. Zülfikár ekkor temesvári beglerbégiségének meghíúsulására hivatkozva kérte, hogy a szegedi szandzsákot, mely korábban az övé volt, de azóta senkinek sem osztották ki, *arpalikként* (ellátmány, abrakpénz) kaphassa meg.⁷⁸ Nem tudhatjuk, mi állhatott a beglerbégi tisztség kiutalásának sikertelensége (a defterek szóhasználatában *müyesser olmayub*) mögött.⁷⁹ A birtokadományozási naplók temesvári fejezeteiben, 1610. február–március hónapokban néhány tezkere aláírójaként Zülfikár neve áll, vagyis kétségkívül szolgálatba léphetett a vilájet kormányzójaként.⁸⁰ 1611-ben viszont már egy Haszán nevű személy volt Temesvár ura, aki ellen Báthory Gábor erdélyi fejedelem panaszt emelt a Portán, mivel a hajdúk birtokaira támadt. Ekkor a temesvári pasát nemcsak megfosztották hivatalától, hanem Isztambulba rendelték meghallgatásra.⁸¹ Amikor Forgách Zsigmond felső-

úr barátunkat kegyelmedis hozassa alá Comáromban onnan föllyül...” Ali pasa Illésházyhoz. 1609. január 2. *The Hungarian Letters of Ali Pasha*, 160., „Az mi Züldfikár bégünk felöl is penig régulta nem jüve semmi hír...” Ali pasa Illésházyhoz. 1609. február 13. Uo. 161–162., „... mi Zöldficár bégünk hamar való napon Komáromban alá hozattatnék...” Ali pasa Illésházyhoz. 1609. március 10. Uo. 166., „... és azon az napon az maradék 50 ezör forint ajándékkal Zöldfikár bégöt hozzák Esztergamma közel az el röndöltöt helyre...” Ali pasa II. Mátyáshoz. 1609. június 6. Uo. 172.

76 1572 áprilisában éppen Mahmúd látta vendégül – huszonnégy fogásos étkezésre – az Isztambulba tartó császári követet. *Ungnád Dávid konstantinápolyi utazásai*. Ford. Kovács József László, jegyz. Fenyvesi László. Bp., 1986. (Magyar Ritkaságok) 26–28.; Némethy Lajos: *Emléklapok Esztergom múltjából*. Esztergom, 1900. 35–36.

77 Fóti: Szeged 16. századi szandzsákbégjei, *passim*.

78 BOA RZd 309. 552–554. Mindössze 340 000 akcse jövedelmet biztosítottak neki a szegedi szandzsákban kiosztott hászok, azonban ez nem áll ellentmondásban azzal, hogy szerémi bégeként jóval nagyobb fizetéssel rendelkezett. A szegedi szandzsák bégjeinek tanulmányozásakor figyeltünk fel arra, hogy a 16. század végén kormányzók sora kapott éppen 340 000 akcsényi hász-birtokot. Ez az összeg a helyi szandzsákbégnek elkülönített szokásos összeg volt (*icmallu has*), ennyit tudtak helyben kiadni maximálisan a bégeknek, a század végére ráadásul befagyott az összeg nagysága, melyhez nagyobb méltóságok esetében más szandzsákból kellett birtokokat kölcsönözni. Zülfikárnak is más szandzsákokban lehettek még birtokrészei, melyek kiegészíthették szegedi bevételét.

79 Szegedi kinevezését a *rüüsz defterbe* is bevezették, itt egyenesen „korábban Temesvár bégje Zülfikár”-ként szólították meg. Azt is hozzátették, hogy a kinevezésre szóló parancsa elveszett. BOA A.RSKd 1481. 82.

80 BOA DFE RZd 309. 597., uo. 323. 206., 215.

81 Casparis Bőjthini Pannonii de rebus gestis magni Gabrielis Bethlen. In: *Monumenta Ungrica*. Ed. Johann Christian Engel. Viennae, 1809. 274–275.

magyarországi kapitány megtámadta Erdélyt, 1611 júliusában Báthory Gábor a törököktől kért segítséget.⁸² A Temesvár felől érkező hadak élén Zülfikárt látjuk, mégpedig pasa rangjában: „Havasalfölde felől is jöve Báthory segítségére Omer pasával közel harmincvagy negyvenezer török; Tömösvár felől is jöve Zülfikár pasával tízezer török.”⁸³ A temesvári csapatokhoz csatlakozók között találjuk Bethlen Gábort is.⁸⁴

Ugyanezt az eseményt idézte fel Mürtezá pasa 1627-ben, azonban néhány figyelmet érdemlő különbséggel:

„... az megholt Mátyás császár Forgách Sidmondot Erdélynek elfoglaltatására haddal küldtö volt, mely országot el is foglalt volt, valakiket közülök fegyverrel meghajtatott, mely császár hadának gyenerálisával együtt, kiözésekre az országbúl az hatalmas császárnak ké[ny]szerítettett nagy erős hadainak sok kőcségével ozei [özüi] pasát, Zülfikár pasát és tatár haddal Karasi mirzát küldeni, és azok verték ki, különben ki nem mentek.”⁸⁵

Mindkét forrás egybehangzóan állítja, hogy az Erdélybe betörő Forgách Zsigmond kiűzésében Zülfikár pasa részt vett. Temesvári beglerbégségét 1611-ben azonban török levéltári kútfővel nem tudjuk alátámasztani. Mürtezá levele viszont azt állítja, hogy Zülfikár özüi pasaként,⁸⁶ tatár segédcapatokkal sietett Báthory megsegítésére. Elképzelhető, hogy a tiszavirág-életű temesvári pasasága után a Porta Özüvel [Ochakiv, Ukrajna] kárpótolta Zülfikárt, aki azonban Temesváron maradt, s innen sietett Erdélybe.

A beglerbégi tisztségben ezúttal sem tudott tartósan megkapaszkodni. 1614 júliusától az esztergomi szandzsák bégjeként találkozunk vele számos levélben.⁸⁷ A törökök számá-

- 82 1611. 29. Julii. *Gabrielis Báthori Principis Litterae ad Bassam Temesváriensem intuitu accelerationis auxiliorum*. Josepho C. Kemény: *Notitia Historico-Diplomatica Archivii et Literalium Capituli Albensis Transsilvaniae*. I–II. Cibinii, 1836. I. 239.
- 83 Borsos Tamás: *Vásárhelytől a Fényes Portáig. Emlékiratok, levelek*. [S. a. r. Kocziány László.] Bukarest, 1972. 59.; Pesty Frigyes: A temesvári pasák. *Magyar Történelmi Tár* 12 (1863) 247–248. E híradásra alapozva a szakirodalom is temesvári pasának nevezi. Vö. Fenyvesi László: A temesközi–szörénységi végvárvidék funkcióváltásai (1365–1718). *Studia Agriensia* 14 (1993) 264.; Sadık Müfit Bilge: *Osmanlı'nın Macaristanı (1526–1718)*. İstanbul, 2010. 335–338.; Orhan Kılıç: Budin ve Tımsıvar Eyaletlerinin Paşaları. Karşılaştırmalı Bir Analiz. *OTAM [Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi/Journal of the Center for Ottoman Studies Ankara University]* 46 (2019) 221.
- 84 *Erdélyi országgyűlési emlékek*. I–XXI. Szerk. Szilágyi Sándor. Bp., 1875–1898. (Monumenta Comititalia Regni Transylvaniae 1–21) VI. (1608–1614) 51.
- 85 *The Correspondence of the Beylerbeys of Buda 1617–1630*. Ed. Gábor Kármán. Bp.–Szeged, 2022. (Diplomatic Relations Between Ottomans, Habsburgs and Hungarians. Documents and Studies 1) 385.
- 86 Az özüi vilájetre lásd Katkó: Tatárok a lengyel–oszmán határvidéken, 102–104. Zülfikárnak volt tapasztalata a térséggel: a benderi hadjáratban 1588-ban szerzett érdemeit említettem (Bender egyike az özüi vilájet szandzsákjainak).
- 87 Zülfikár pasa levele az Ipoly menti falvak behódolása ügyében. Österreichische Staatsarchiv (= ÖStA) Haus-, Hof- und Staatsarchiv (= HHStA) Türkei I. Karton 97. Konv. 2. 1614.06–08. fol. 151.; Hans von Mollart – Zülfikár esztergomi bég. [Magyar fogalmazvány.] Uo. Konv. 3. 1614.09–12. fol. 33. [Ennek német fogalmazványa: uo. Karton 98. Konv. 1. fol. 61.]; Zülfikár esztergomi bég – óbarsi bírák. Uo. Karton 97. Konv. 3. 1614.09–12. fol. 141.; Zülfikár pasa esztergomi bég – Johann Mollart, a Hofkriegsrat elnöke. Uo. 1614.09–12. fol. 109–110., 115–116.; Zülfikár pasa esztergomi bég – az Ipoly menti falvakat meghódolásra szólítja fel őket. Uo. 1614.09–12. fol. 166.; Hans von Mollart – Zülfikár pasa esztergomi bég. Uo. 1614.09–12. fol. 189–192.;

ra a szandzsák kiemelkedő jelentőségű volt: egy évtizedig keresztény kézben volt, majd 1605-től újra az Oszmán Birodalom határtartománya lett. 1606-ban bégje az a Bekir volt, aki 1608 októberében a temesvári pasa rangját is megkapta.⁸⁸ Zülfikár diplomáciai tapasztalata miatt, melyet a zsitvatoroki békekötés előtt és után volt alkalma bizonyítani, nyilván alkalmas jelöltnek tűnt a Porta számára a fontos határszandzsák irányítására. Hans von Mollarttal, a Hofkriegsrat elnökével folytatott levelezése mellett kormányzásának fókuszában olyan helyi ügyek álltak, mint az Ipoly mentén fekvő falvak török részre hódolásának kikényszerítése. 1615 júniusában, Esztergomban már Bekir volt a kormányzó.⁸⁹

A következő évek történései homályban maradnak, majd 1617. május 15-i dátummal Zülfikár újabb kinevezése olvasható egy *rüüsz defterben*, mely szerint a korábbi temesvári pasát, Zülfikárt, Esztergom bégjévé nevezték ki.⁹⁰ Nem szorul magyarázatra, hogy újra rábízták a határvidéki szandzsákot, ezek szerint a Portán elégedettek voltak első esztergomi kormányzásával. Azt azonban, hogy a tisztségváltás időpontjáig temesvári pasa lett volna, semmilyen más forrás nem támasztja alá, sőt egyenesen cáfolja: 1616 augusztusában igazolhatóan Mehmed pasa volt Temesvár beglerbégje,⁹¹ és az ő indítványait tárgyalták a Portán még 1617 márciusában és májusában is.⁹² Zülfikárt a temesvári pasák sorába ezúttal nem tudjuk beilleszteni, így az a lehetőség is fennáll, hogy Bekirhez hasonlóan csak a címet birtokolta (*paye tariki ile*).

A Zülfikár bégre és pasára vonatkozó török levéltári forrásaink itt elhallgatnak. Utoljára akkor hallunk felőle, amikor Borsos Tamás második isztambuli követjárásakor, 1618-ban találkozott egy Zülfikár nevű pasával a Portán: „Az mely Szölfikár basa az szegény megholt fejedelem mellé az alsó haddal jött vala Szerdáról Forgács uram ellen, most itt benn vagyok, ugyan sok ideje, ő is valami tisztet keresne. Sokszor volt egymással ember-séges beszélgetésünk.”⁹³ Egyértelműen azt az eseményt idézi fel Borsos, amikor 1611-ben Báthory segítségére siettek a temesvári törökök. Nem tudjuk, sikerrel járt-e újabb tisztsége ügyében, sorsát idáig tudtuk követni, talán további források bevonásával még kiegészíthető lesz története. Ha visszaidézzük, amit a pályája kezdetén álló szpáhi első javadalmának kiutalásakor mondtunk – a 16. század negyvenes éveiben születhetett –, akkor úgy gondolhatjuk, hogy Báli pasa unokája ekkor már jóval hetven éven felül járhatott, így eltűnése a hódoltsági szinterről nem szorul magyarázatra. Fontos hozzátenni, hogy az

Zülfikár esztergomi bég levele néhány faluhoz. 1614. október 3. ÖStA HHStA Türkei I. Karton 97. Konv. 3. 1614.09–12. fol. 205–206.; Zülfikár esztergomi bég – Esztergomhoz tartozó falvak népéhez. Uo. Karton 98. Konv. 1. 1610–1614. fol. 211.; Zülfikár pasa esztergomi bég – Hans von Mollart, a Hofkriegsrat elnöke. Uo. Karton 97. Konv. 3. 1614.09–12. fol. 213–215., 217–218.

88 BOA A.RSKd 1481. 28. Nem véletlen a fogalmazás: csak a rangot kapta meg (*paye tariki ile*), a Habsburg–oszmán béketárgyalásokon játszott szerepe elismeréseként és nem beglerbéggé nevezték ki. Ezzel összhangban áll, hogy 1608. április 21-től Dzsánpoládzáde Ali pasa a kinevezett temesvári pasa. BOA A.RSKd 1481. 18. Az ő Portára küldött leveleivel ezt követően legalább egy éven át találkozunk. Uo. *passim*.

89 ÖStA HHStA Türkei I. Karton 99. Konv. 2. 1615.06. fol. 117. Az adatra Sudár Balázs hívta fel a figyelmemet.

90 BOA A.RSKd 1487. 6. Csak rövid ideig maradhatott Esztergom élén: augusztusban már Amhat bég írt levelet Szakácsi lakosaihoz. ÖStA HHStA Türkei I. Karton 106. Konv. 1. 1617.08–12. fol. 42.

91 *Erdélyi történelmi adatok*. I–IV. Szerk. Mikó Imre. Kolozsvár, 1855–1862. III. 331–333.

92 1617. március végén a nógrádi bég személyére tett javaslatot. BOA A.RSKd 1487. 1. Lásd még májusi felterjesztéseit. Uo. 6–7.

93 *Erdélyi történelmi adatok*, II. 69.

1630-as évekre vonatkozóan rendelkezünk egy oszmán főtisztviselői kinevezéseket tartalmazó defterrel,⁹⁴ melynek hódoltsági és balkáni szandzsájkait részletesen átnéztük, de Zülfikár nevet viselő bég vagy pasa nevét ebben nem találtuk meg.

A század következő évtizedeiben már egy híressé vált névrokona, Zülfikár aga, portai főtolmács játszik fontos szerepet a diplomáciai érintkezésekben, s a félreértések elkerülése végett szükséges hozzáfűzni, hogy személye természetesen nem azonos Zülfikár béggel és pasával.⁹⁵

A tartományi elit egyik alapvető és természetes törekvése volt, hogy politikai és gazdasági hatalmát nemzedékeken át megőrizze. Zülfikár bég életpályáján és javadalmazásán végigkísérhető volt, hogyan örökölte tovább pozícióját a Magyarországot meghódító, majd tartományait kormányzó családok egyike az utódaira. Zülfikár története ugyanakkor rávilágított arra, hogy a hódoltság vezető családjaira vonatkozó ismereteink még mindig meglehetősen hiányosnak mondhatók. Kücsük Báli unokája úgy volt meghatározó kormányzója különböző szandzsákoknak és résztvevője három végvidék (hódoltsági/lengyel-tatár/kaukázusi) hadjáratainak, hogy identitása eközben ismeretlen maradt. Egyike volt a pusztán keresztnevről ismert szandzsákbégeknek. Báli pasa és fiainak a Jahja nemzetséghez tartozását csak a történetírók nem mindig hitelesnek vehető szavaiból ismertük, ezért is fontos kiemelni, hogy tanulmányom ezt a defterekből felvonultatott adatokkal támasztotta alá.

Jogosan tehető fel a kérdés, hogy miért nem a dinasztia megalapítójának tekinthető Báli pasa ivadékaként hivatkoztak Zülfikárra a 16. századi török források, mint azt apja esetében, kinevezésénél a defterek gyakorta tették (*Mahmud veled-i Bali paşa* formában nevezték meg a *rüüş* és *tevdzsih* defterek). Úgy, ahogyan Malkocsoglu Bálira a pozsegi szandzsák 1540-es deftere hivatkozott, három nemzedéket megadva: „Malkocs bég fia Turali bég fia Báli bég” (*Malkoç bey oğlu Turalı beyin oğlu Bali bey*).⁹⁶ Zülfikárnál ehelyett a Jahjapasazáde klánhoz kötődését tartották számon, néhány évtizeddel a Jahják fénykorának leáldozása után. Elképzelhető, hogy az utókor látja másként a magyar területeken berendezkedő oszmán dinasztikiakat: a kortársak szemében nem a rövid ideig a vilájetet kormányzó Báli volt a hódoltság meghatározó személyisége, hanem a Jahják képviselték azt az erőcentrumot, amelynek körébe tartoztak többek között Báli pasa leszármazottai. Az oszmanista szemszögéből viszont éppen Báli szerepe tűnik szignifikánsnak: mind a négy fia magyar szandzsákok sorát irányította (Mahmúd és Mehmed több évtizeden át), akkor, amikor a Jahják uralma már rég véget ért, Zülfikár és fiatalabb testvére, Memi sah révén pedig a 17. évszázadban is folytatódik a dinasztia további története.

94 BOA KK 266.

95 A két Zülfikár párhuzamos tevékenységére 1608-ból Papp Sándor hívta fel a figyelmemet. Lásd Papp: Macar Asilli Olan Divan-i Hümayun Baştercümanı; Kármán Gábor: Zülfikár aga portai főtolmács. *Aetas* 31 (2016) 3. sz. 54–76.; Gábor Kármán: Grand Dragoman Zülfikar Aga. *Archivum Ottomanicum* 35 (2018) 5–29.

96 BOA Ttd 204. 1.; Fazileta Cviko: O najstarijem popisu požeškog sandžaka. *Prilozi za orijentalnu filologiju* 34 (1984) 130–131.

Függelék

Zülfikár hivatalviselésének főbb állomásai

Tisztsége	Előző tisztsége	Dátuma	Jövedelme
Szpáhi	–	1564	10 000
Szendrői záim	szpáhi	1575	20 468
Szendrői és pozsegai záim	szendrői záim	1580	43 074
Aladzsa Hiszár bégje	szendrői záim	1586. március 20.–	200 299
Aladzsa Hiszár bégje	Aladzsa Hiszár bégje	1588. március–	325 298
Szerém bégje	Aladzsa Hiszár bégje	1589. szeptember 16.– (1590 elején megszakítással)	325 298 ⁹⁷ 389 900
Nógrád bégje	Szerém bégje	1591. szeptember 16.–	
Zvornik bégje	Nógrád bégje	1593. július 5.–	
Szendrő bégje	Zvornik bégje	1594. augusztus – 1595. szeptember 7.?	
Szegedi bég		1606–	
Temesvár beglerbégje	Szeged bégje	1610 eleje	
Szegedet kéri <i>arpalikként</i>	Temesvár beglerbégje	1610. április 22.–	340 000
Özü beglerbégje?	Szeged bégje	1611. július	
Esztergom bégje		1614. július – 1615. június előtt	
Esztergom bégje	Temesvár beglerbégje	1617. május 15. – 1617. augusztus előtt	
A Portán lobbizik új poszt megszerzéséért		1618	

97 Kezdő javadalma, ami megegyezik korábbi, Aladzsa Hiszárban kapott fizetésével. A másik összeg az érde-
mei beszámításával megemelt jövedelme.

